

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*
2018, Yıl:6, Sayı:13

Geliş Tarihi: 21.05.2018

Kabul Tarihi:10.06.2018

Sayfa:318-333

ISSN: 2147-8872

SÂBİT DÎVÂNİ'NDA MİTOLOJİK ve EFSÂNEVÎ KUŞLAR

(Anka, Sîmurg, Hümâ, Hüdhd, Kaknüs, Semender)*

Lejla Oener**

Özet

Türklerin İslamiyet'i kabulünden önce ve çok daha eskiye dayanan tarihlerde sanat, edebiyat, mitoloji gibi alanlarda önemli yer tutan kuşlar, klasik Türk edebiyatında da aynı önemini korumuşlardır. Genel olarak şekilleri, renkleri ve çıkardıkları sesler sebebiyle çeşitli edebî sanatlar vasıtasıyla bu edebiyatın en önemli unsurlardan biri olarak ele alınmışlardır. Şiirlerde zikredilen kuşların, taşıdıkları az veya çok bilinen, gerçek veya mitolojik ve efsanevî özellikleriyle şairin hayal dünyasının tercümanı olduğu söylenebilir. Bu vazgeçilmez unsurları, şiirlerinde kullanmayan klasik Türk şairi hemen hemen yok gibidir. Dolayısıyla bu tür şiirleri tam manasıyla anlamak, değerlendirmek ve yorumlamak; bu kuşların sembol, imaj, mazmun, motif vs. olarak taşıdıkları unsurları ve içinde barındırdıkları derin anlamları ancak ortaya çıkartmakla mümkün olacaktır.

Bugüne kadar klasik Türk şiirindeki kuşlar hakkında birkaç önemli çalışma yapılmış bulunmaktadır. Biz de bu çalışmalarını hem bir kaynak hem de bir örnek olarak aldık ve Sâbit Divanı'ndaki mitolojik ve efsanevî kuşlar üzerinde durduk. Bu çalışmamızda Bosnalı Aleaddin Sâbit (ö. 1712) Dîvânı'nında yer alan "Anka/Sîmurg, Hümâ, Hüdhd, Kaknüs, Semender" gibi mitolojik ve efsanevî kuşların hangi özellikleriyle ve ne şekilde ele alındıklarını göstermeye çalıştık. İnceleme sırasında elde

* Bu makale Prof. Dr. Bayram Ali Kaya ve Doç. Dr. Vildan Coşkun danışmanlığında Lejla Oener tarafından hazırlanan 'Bosnalı Aleaddin Sâbit Dîvânı'nın Tahlili' isimli doktora tezinin 'Tabiat' başlıklı dördüncü bölümünün 'Hayvanlar' adlı alt başlığının genişletilmesinden hareketle hazırlanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, orcid.org/0000-0002-8290-3371,

ettiğimiz bilgilerin, bundan sonra yapılacak daha kapsamlı çalışmalara bir katkısı olacağını ümit etmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Sâbit Dîvânı, Anka/Sîmurg, Hüma, Hüdhdüd, Kaknüs, Semender, Mitolojik ve Efsanevî Kuşlar

MYTHOLOGICAL AND LEGENDARY BIRDS IN SABIT'S DIVAN

(Anka – The Goliath Bird, The Simurgh - "Phoenix", The Huma - Homa, The Hoopoe (Hud-Hud), Kaknüs, Semendera)

Abstract

Before the acceptance of Islam by the Turks and in a much earlier period the birds which had an important place in areas such as an art, literature and mythology took the same role in standard turkish literature. Mostly because of their shapes, colors and voices that they were producing, inevitably accompanied by different stylistic phrasing the birds were used as one of the most important elements in the standard turkish literature. The birds which had been listed in the poems with less or more famous the actual or mythological properties were ambassador imagination of the writer. Certainly there's no classical turkish poet who hasn't used these unavoidable elements (birds). Consequently, to make this kind of poems completely comprehend, assessed, and available to feedback, it's necessary to present the symbols, imaginations, mazmune (archaic language), motivations etc. and everything that contain these elements with deep meaning. In this presentation, we are going to exposure features and particular of mithycal and the legendary birds like Anka – The Goliath Bird, The Simurgh - "Phoenix", The Huma - Homa, The Hoopoe (Hud-Hud), Kaknüs, Simurgh Bosnian Aladin Sabit's Divan origin.

We hope the data to which we came during the writing of this description will be useful for an extensive and a more detailed research that will follow.

Key words: Sabit's Divan, Anka – The Goliath Bird, The Simurgh - "Phoenix", The Huma - Homa, The Hoopoe (Hud-Hud), Kaknüs, Simurgh, Mythical and Fantasy Creatures.

Giriş

Klasik Türk edebiyatı alanında araştırma yapanlar, bu alanda mitolojik unsurlar üzerine yapılmış olan çalışmaların sınırlı sayıda olduğunu vurgulamaktadırlar. Değişik kaynakların verdiği bilgilere göre, "Divan şiirinin dünyası içinde mitolojinin önemli bir yer tuttuğu, divan şiirindeki mitolojinin Arap, İran ve İslam mitolojisinin bir karışımı olduğu görüşünün ön

plana çıktığı görülmektedir. Ancak ağırlığın İran mitolojisi yönünde olduğuna da dikkat çekilmektedir."¹

Diğer milletlerin mitolojilerinde olduğu gibi Türk mitolojisinde de kuş, çok önemli bir yere sahiptir. Türk mitolojisinde kuşun Gök Tanrı'nın idaresinde bulunduğu ve kutsal bir varlık olduğuna inanılır. Yine bu mitolojiye göre kuş, insana iyilik getiren uğurlu bir hayvandır. Şamanizm inancına göre kuş, ölen insanın bedeninden ayrılan bir ruh olarak düşünülür ve bu düşünce Türkler'de oldukça yaygındır.²

Klasik Türk edebiyatına mensup şairler, ele aldıkları herhangi bir kuşun sadece fizyolojik ve anatomik özelliklerini vermekle yetinmez, ayrıca kullandıkları edebî sanatlar aracılığıyla onlar hakkında rivayet edilen halk inanışları ya da mitolojik ayrıntılara da dikkat çekerler.³ Şairler böylece, bir kuşun kolay kolay dikkat çekmeyecek olan ayrıntılarını sembolize ederek "konsantre bir estetik zemin" hazırlarlar. Klasik şiirde yer verilen birçok mitolojik unsurun yanında, kuşlar da taşıdıkları tüm gerçek ve efsanevî özellikleriyle ayrı bir öneme sahip olmuşlardır. "Zira doğal halleri ile sahip oldukları özellikler her ne kadar masalsı ise de bu unsurlar, yer aldıkları hayallere tabi bir ifade kudreti katmaktadırlar."⁴

Metin And, "Türk Minyatürlerinde Kuşlar" adlı çalışmasında Osmanlı minyatürlerde yer alan kuşlar hakkında bilgi vermekte ve üzerinde yapılan çalışmaları tanıtmaktadır. Aynı çalışmada adları bilinen kuşlardan söz edildiği gibi mitolojik ve efsanevî dediğimiz "adı bilinmeyen ya da hayal ürünü" kuşlardan da bahsedilmektedir. Bu kuşlar "Bir gemi kazasında birini havaya uçurarak kurtaran dev bir kuş; tek gözü olan insanların korktukları kuş; Çin'de gemicileri şaşırtan kuşlar; anka; insan başlı kuş vs." şeklinde sıralanmaktadır.⁵

Yapılan araştırmalara göre, farklı medeniyetlerde karşımıza çıkan mitolojik ve efsanevî kuşların, farklı adlar taşısalar da ortak özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Bir başka deyişle farklı medeniyetlerde değişik isimlerle anılan, fakat belli bir ortaklığa sahip mitolojik ve efsanevî kuşların muhtemelen aynı kuşlar olduğu söylenebilir. Bu yüzden anılan kuşlar hakkında çoğu zaman birbirine benzer rivayetlere rastlanır. Örneğin Hint Mitolojisinde "garuda", Mısır medeniyetinde "benu kuşu" ya da "phoenix", İslamî rivayetlerde "Anka" veya "Sîmurg" adlarıyla bilinen kuşun, Türk mitolojisinde hem alıcı hem de kut özellikleri olan "karakuş" ile ilgisi olabileceği söylenmektedir. Ayrıca devlet ve saadet kuşu olan "Hümâ" eski Türk inanışlarındaki dişi ilâhe "Umay" ile benzerlik taşımaktadır.⁶

Çalışmanın ilk aşamasında öncelikle bu konuda yazılmış diğer çalışmalardan istifade edilerek mitolojik ve efsanevî kuşların neler olabileceğine dair bir liste hazırlanmıştır. Sâbit Dîvânı'nda mitolojik ve evsanevî kuş isimlerini bulmak üzere bütün beyitler gözden geçirilmiş ve tespit edilen örnekler sınıflandırmaya tâbi tutulmuştur. Dîvândan hareketle

¹ H. Dilek Batislam, "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Sîmurg", **Türk Kültür İncelemeleri Dergisi**, S. I, İstanbul 2002, s. 186.

² Sever, Mustafa, "Türk Mitolojisinde Kuşlar", **Millî Folklor**, S. 42, Yaz 1999, s. 86.

³ Ömür Ceylan, **Kuşlar Divanı-Osmanlı Şiir Kuşları**, Kapı Yay., İstanbul 2015, s. 18.

⁴ Ömür Ceylan, **a.g.e.**, s. 119.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin And "Türk Minyatürlerinde Kuşlar", **Kültür ve Sanat Dergisi**, 1990, c. 1, s. 12.

⁶ Yaşar Çoruhlu, **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, Seyran Kitabevi, İstanbul 1995, s. 15-16; Ömür Ceylan, **a.g.e.**, s. 6.

belirlenen kuş isimleri, yararlanmayı kolaylaştırması düşüncesiyle alfabetik bir sıra ile verilmiştir. Çalışmamızda doğrudan kullandığımız beyitlerin hem metin, hem de nesre çevrilmiş halde yer verilmiş, dolaylı olarak yararlandığımız beyitlere ise dipnot alanında nesre çeviri ve künyeler verilmek sûretiyle dikkat çekilmiştir.

Anka, Sîmurg, Hümâ, Hüdhd, Kaknüs, Semender gibi kuşları ele alırken, çalışmamızda kullanılan kaynaklarda da görüldüğü gibi, öncelikle kelimenin farklı diller ve kültürlerdeki karşılıkları verilmiştir. Daha sonra kuşların fiziksel özellikleri, klasik edebiyattaki kullanımları ve hangi özelliklerinin daha fazla öne çıkartıldığı gösterilmiştir. Yine bu çerçevede kuşlarla ilgili çeşitli inanç, inanış, efsane ve rivayetlere yer verilmiştir.

Mitolojik ve Efsanevî Kuşlar

1. Anka/Sîmurg⁷

İbrânice kökenli "anak" kelimesinden türeyen Anka, sözlükte isim olarak "gerdanlık, uzun boylu dev", fiil olarak da gerdanlık takmak, boğmak, boğazını sıkmak" anlamalarına gelmektedir.⁸ İsmi olup (mevcûdü'l-ism) cismi olmayan (mefkûdü'l-cism), ayrıca uzun boyunlu olduğuna inanılan bu kuş, Araplar'da "Ankâ", İranlılar'da "Sîmurg" olarak anılırken, Türkler'de her iki isim birleştirilmek sûretiyle "Zümrüdüanka" (Sîmurg u Anka) olarak bilinmektedir. Kaynaklarda bu kuşun bazı özellikleri açısından Batı'daki "phoenix" ve İslâmî çevrelerdeki "hümâ/devlet" kuşundan tamamen, Hint mitolojisindeki "garuda" ile Altay mitolojisindeki "çift başlı kartal"dan ise kısmen ayrıldığı belirtilmektedir.⁹ Aynı zamanda bu kuşun Türklerin millî sembollerinden olan kartal, karakuş ve tuğrul gibi yırtıcı kuşlarla bir ilgisi olabileceği de dile getirilmektedir.¹⁰

Arapların mitolojik kuşu olan Anka'nın, Kâf dağında; İranlıların Sîmurg olarak adlandırdıkları bu kuşun ise Elburz dağında yaşadığı rivayet edilir. Efsaneye göre Anka otuz kuşun özelliğini taşıdığı için "sîmurg", otuz çeşit rengi bulunduğu için "sîreng" olarak adlandırılmıştır. Rengin yeşil olduğuna inanıldığı için "zümrüdüanka" adıyla da anılmıştır. Firdevsi'nin (ö. 1020) eski İran efsaneleri üzerine kaleme aldığı ünlü destanı *Şehnâme*'de olağanüstü özelliklere sahip iki ayrı Sîmurg'tan bahsedilir. Biri Zâl destanının kahramanı olan Zâl'i besleyip büyüten iyi Sîmurg; diğeri İsfendiyar hikâyesindeki Ehrimen taraftarı olup insanlara zarar veren ve İran'ın düşmanı olduğu için, İsfendiyar tarafından öldürülen kötü Sîmurg'tur.¹¹

Kaynaklarda Anka'nın ayrıca Kâf dağının tepesinde direkleri abanoz, sandal ve öd ağacından yapılmış bir köşkte yaşadığı, başının yassıca burunlu bir köpek başına benzediği belirtilir. O aynı zamanda çok iri bir bedene sahiptir ve "uçtuğu zaman havayı karartır"; uçarken çıkardığı ses, sel sesine ve gök gürültüsüne benzer. Parlak oluşu sebebiyle gözleri

⁷ Sâbit divanında Anka, çoğunlukla Sîmurg ile aynı özelliklere sahip bir kuş olarak geçtiği için ikisi bir başlık altında incelenmiştir. Dolayısıyla Anka'nın geçtiği yerlerde Sîmurg, Sîmurg'un geçtiği yerlerde de Anka kastedilmektedir.

⁸ H. Dilek Batıslam, *a.g.m.*, s. 195.

⁹ Sargon Erdem, "Anka", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 3, İstanbul 1991, s. 198.

¹⁰ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s. 32.

¹¹ Nimet Yıldırım, *Fars Mitoloji Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006, s. 624-627.

kamaştırır. Çok geniş bilgi ve hünere sahip olan Anka, insan gibi düşünür ve konuşur. Tüyleri iyileştirici özelliğe sahiptir. Boynu çok uzundur ve boynunda beyaz tüyden bir halka taşır. Dağ kadar büyük yumurta yumurtlar. Çok uzun ömürlü olan Anka kuşunun vücudunda her hayvandan bir alâmet olduğuna inanılır. Rivayetlere göre dişi olarak yaratılmış, Hz. Musa zamanında erkeği de yaratılarak çoğalmaya başlamıştır. Tasavvuf edebiyatında Anka'ya "muğrib" (gurub eden, uzaklaşan, gözden kaybolan) sıfatı verilmiş ve bu kuş "Ankâ-yı mugrib" olarak anılmıştır. Bu efsanevî kuşun gözle görülemeyişi ve çok yüksekte uçması sebebiyle bazı kaynaklarda "yutucu, yok edici" şeklinde de anıldığı görülmektedir. Bu özelliklerinden dolayı Anka ile dünyanın en iri, en yüksekte uçan ve havada en fazla kalabilen (yaklaşık iki yüz gün) albatros kuşu arasında bir benzerlik kurulmaktadır.¹²

Anka, tasavvufta vahdet-i vücûd düşüncesi çerçevesinde insan-i kâmilin bir sembolü olarak düşünülür. Örneğin Attâr'ın (ö. 1220) "Mantıku't-tayr"¹³ isimli eserinde bu kuşa çok geniş bir yer verilmiş ve bütünüyle tasavvuf terminolojisi içinde ele alınmıştır. Anka aynı zamanda, birlik-çokluk (vahdet-kesret) gibi iki zıt kavramı ifade etmektedir. "Sîmurg otuz kuş olarak ele alınınca çokluğu ifade eder, oysa varlığın birden çok olması vehmî ve hayâlîdir. Anka gibi çokluğun, yani kesretin de gerçekte adı var kendisi yoktur. Diğer taraftan Sîmurg kuşların tek padişahı olması dolayısıyla birliği ve gerçek varlığı yani Allah'ı ifade eder. Ayrıca hebâ ve heyûlâya da Anka denir. Hebânın (heyûlâ) da Anka gibi adı var kendi yoktur; dolayısıyla bir hiçtir.¹⁴

Sâbit divanında Anka kuşunun, hem "Anka" hem "Sîmurg" şeklinde ayrı ayrı ele alındığı, hem de "Sîmurg-ı Anka" şeklinde birlikte zikredildiği görülür. Sâbit, Anka/Sîmurg'un, Kâf dağında (Elburz) oturduğu ve evi olduğu bilgisine dayanarak "Sîmurg-i Kâf" ifadesini kullanır. Kâf dağı beyitlerde en çok yüksekliği ve yüceliği bakımından ele alınır. Şair bir beytinde devletin başında bulunan memduhunu, Kâf dağında oturan Anka olarak görür.¹⁵ Memduhun hikmetinin de Kâf dağı olduğu söylenir. O hikmet Kâf dağının üzerinde yüce Sîmurg'un menzili bulunur.¹⁶ Şiirlerde Anka kuşu ayrıca parlaklığıyla güneş olarak tasavvur edilir. Aşağıdaki beyitte Kâf dağı üzerinde oturan ve gözleri kamaştıracak kadar parlak kanatları olan Sîmurg ile altın işlemeli parlak zırh giyen memduh arasında bir benzerlik kurulduğu görülmektedir:

Kahramân-âsâ giyüp bir cevşen-i zerrîn-nigâr

'Azm-i meydân itse sîmurg-ı mülemma'-per gibi (T. XLIII/15).*

¹² Sargon Erdem, a. g.e., s. 199; Ömür Ceylan, a.g.e., s. 32.

¹³ Bkz. Ferideddin-i Attar, **Mantık Al-tayr**, (Çev. : Abdülbaki Gölpınarlı), C. I-II, İstanbul 1990-1991.

¹⁴ Süleyman Uludağ, "Anka" II, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. III, İstanbul 1991, s. 200; Zülfi Güler, "Şeyh Galib Divanında Anka-Sîmurg Sembolü", **International Journal of Language Academy**, Volume 2/1 Spring 2014, p. 63-72.

¹⁵ N'ola devletle süvâr olsa ana lâyıkdur / Böyle Anka-yı Hümâ-kevkebe-i Kâf-ı kerem (K. XVII/14)

¹⁶ Kûh-ı Kâf-ı hikmetün Sîmurg-ı vâlâ-menzili / Rub'-ı meskûn-ı 'ulûmun fâzil ü dâniş-veri (K. X/21)

* Parantez içinde verilen künye bilgilerinde, ilk kısaltma ilgili nazım şeklini (bu çerçevede nazım şekli kısaltmalarında kaside K., gazel G., tarih T. şeklinde gösterilmiştir.), ardından gelen numara şiir, taksim işaretinden sonra gelen ise beyit numarasını göstermektedir.

([O,] Kahraman gibi altınla işlenmiş bir zırh giyip parlak kanatlı Sîmurg gibi meydana inmeye karar verse...)

Başka bir beyitte Anka kuşu ile güneş arasında yine parlaklığı bakımından ilgi kurulmakta; ayrıca onun yakalanmama özelliğine de gönderme yapılmaktadır. Aynı zamanda hoş bir hüsn-i tâlile yer verdiği aşağıdaki beyitinde Sâbit, güneşin batmasını ve ardından ay ile yıldızların çıkmasını, çocuğun (ay) ağzına aldığı ağız tufengi¹⁷ (yıldızlar) ile "Sîmurg" kuşunu (güneş) ürkütmesi olarak tasvir eder:

Ürkidür sîmurg-ı mihri gice habb-ı necm ile

Tıfl-ı mâha Sâbitâ ağız tufengidür şihâb (G. 18/5).

(Ey Sabit! Gece, yıldız taneleri ile güneş Sîmurgunu ürkütür, kıvılcım yâhut kayan yıldız ay çocuğu için ağız tufengidir.)

Birkaç beyitte Anka'nın kanadı, süpürge ile benzerlik ilgisi içinde ele alınır. Memduhun övgüsünde bulunan Sâbit, gökyüzünün en yüksek yerlerinde uçan Anka kuşunun efsanelerle dolu kanatlarının bile memduhun dergâhında basit bir süpürge konumunda kaldığını ifade eder:

Şehinşâh-ı cihân Sultân Ahmed Hân ki lâyıkdur

Per-i sîmurg-ı Anka ola dergâhında bir cârûb (T. XX/1).

(Anka kuşunun kanadı, o cihanın şahlar şahı olan Ahmed Han'ın dergâhında süpürge olsa layıktır.)

Sümbül, gerek şekil gerekse farklı renk özellikleri bakımından, Anka'nın kanadında bulunan rengarenk tüyler ile benzerlik içinde ele alınır. Bir beyitte memduhun yürüdüğü meydanın kenarlarında ekilmiş rengarenk sümbüller süpürge olarak tasavvur edilmiştir. Görünüşü ve güzelliğiyle Anka kuşunu andıran sümbül, ancak memduhun meydanına süpürgeci olmaya lâyük görülmesi, bir diğer ifadeyle ona hizmet ettiği oranda Anka kuşunun kanadı gibi saygıya değer olacaktır:

Ol ki carûbî-i meydânına şâyân olsa

Per-i Ankâ kadar olurdu muvakkâr sünbül (K. VIII/21).

(Sümbül, [memduhun] meydanında süpürge olmaya lâyük olsa, Anka kuşunun kanadı kadar saygıdeğer olurdu.)

Sâbit, kendini överken kendisi ile Anka arasında bir benzerlik kurar. Hatta bulunduğu yeri ve şöhretini, Anka'nın kol ve kanadının en uzun tüyünün ulaşamayacağı bir yer olarak tarif eder. Dolayısıyla şiirde ulaştığı şöhretini, çok yükseklerde uçan ve bu özelliği ile meşhur olan Anka üzerinden dile getirir. Bu kıyasta kendinin ve şöhretinin ulaştığı yeri belirlerken mübalağa sanatı ile sâhib-zemînin (yeryüzündekiler) Anka'nın kanadındaki en uzun tüyü olsa bile onun semtine ulaşamayacağını ifade eder:

¹⁷ "Mermileri şiddetle üflenerek fırlatılan bir çeşit tüfek taslağı" bkz. Türkçe Sözlük, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 39.

İrişmez Sâbitâ sâhib-zemîn semtine pervâzun

Gerekse şeh-per-i sîmurg-ı 'Anka perr ü bâl olsun (G. 258/5).

(Ey Sâbit! Sâhib-zemînin [yeryüzünde bulunanlar, diğer şairler] Anka kuşunun kol ve kanadının en uzun tüyüne sahip olsalar bile senin uçtuğun semte ulaşamaz.)

Başka bir beyitte Sâbit, Kâf dağında Anka tarafından beslenip büyütülen Zâl'in hikayesine telmihte bulunarak memduhunu Kâf dağında oturan Anka olarak görür. Beyitteki "sâye-endâz" terkihiyle ise Anka'nın son derece büyük olan ve açıldığında her yeri kaplayan ve her şeyi gölgesi altına alan kanatlarına, bundan hareketle de memduhun koruyuculuk gücüne vurgu yapılmıştır:

Sâye-endâz-ı ser-i muhteşemân-ı dünyâ

Mün'am-ı Kâf-nişîn ya'ni Cenâb-ı 'Anka (Terc. 2/III).

Memduhun himmet kalemi de Anka olarak tahayyül edilir. Anka kuşu kanatlarını açıp Zâl'i koruma altına aldığı gibi memduhun Anka'ya benzeyen kalemi de adalet kanadını açarak Anadolu'ya emniyet sağlar:

Ma'delet perrîn açup 'Ankâ-yı kilik-i himmeti

İtdi bast-ı sâye-i emniyyet Anatolyıya (T. 6/4).

([Memduh] himmet (çalışma, çabalama) kaleminin Anka kuşu, adalet kanatlarını açıp Anadolu'nun üzerine güvenlik gölgesini saldı.)

Şehnâme'ye göre Anka kuşu 1700 yıl yaşar.¹⁸ Bu kadar uzun süre yaşayan bir kuş, çok bilgili ve tecrübeli kabul edilir. Sâbit, memduhunun dünya da bir benzerinin bulunamayacağını dile getirdiği bir beytinde aynı zamanda Anka'nın ömrünün uzunluğuna telmihte bulunur:

Mehdî-i devrân Sultân Mustafâ kim mislini

Ayn-i Anka görmeye âlemde ger bin yıl geze (G. XLIX/8).

(Zamanın Mehdisi olan Sultan Mustafa ki eğer [bir kimse] Anka gibi bin yıl gezse de dünya da bir benzerini göremez.)

Esedî-i Tûsî'nın (ö. 465/1073) "*Gerşaspnâme*" isimli eserinde Anka/Sîmurg rûhânî ve kutsal özellikleriyle değil, diğer birtakım üstün özellikleriyle öne çıkarılmaktadır. Bu esere göre Anka/Sîmurg bir adada, büyük bir ağacın üzerinde yapılmış bir sarayda yaşamakta olup kuşların sultanıdır. Gerşasp, bir keresinde onun dağlarda, denizlerde yaşayan ejderhaları, timsahları ve diğer yaratıklarını parçalayarak öldürdüğünü görmüştür.¹⁹ Buna telmihte bulunan Sâbit, bir kasidesinde memduhunu at üstünde görenlerin ejderha ile Anka'nın kıvranıp bir büklüm hâline gelişini hatırlayacağını belirtir:

Kendüsin böyle salâbetle at üsünde gören

¹⁸ Nimet Yıldırım, a.g.e., s. 624.

¹⁹ Nimet Yıldırım, a.g.e., s. 624

Yâd ider pîçîş-i Anka ile ejderhâyı (K. XXII/ 21).

Anka'nın önemli özelliklerinden biri de kimseye muhtaç olmadan tek başına yaşayabilmesidir. Dolayısıyla bu yönüyle "kanaat" kavramını temsil eder ve kanaat sahiplerine, kinaye yoluyla "ankâ-meşrep", "ankâ-tabiat" denir.²⁰ Sâbit de memduhunu "Anka-şiyem" (Anka huylu) olarak niteler:

Vezîr-i a'zam-ı Ankâ-şiyem Hasan Paşa

Ki itdi lutf ile dünyâyı kendüye teshîr (K. XI/19).

(Anka huylu vezir-i a'zâm Hasan Paşa²¹ ki lutf ile bütün dünyayı emri altına aldı.)

Başka bir beyitte Anka'nın altın gibi parlak kanatlarının olduğuna göndermede bulunularak memduhunu Sîmurg haşmetli olduğu belirtilir:

Hüsrev-i sîmurg-haşmet kim sezâ-yı iftihar

Telli bin serhengi var Ankâ-yı zerrîn-per gibi (T. XLIII/3).

([O] Sîmurg gibi heybetli bir hükümdardır ki [yanında] şan ve şöhretine lâyük altın kanatlı Anka kuşunun parlak kanatlarını andıran [başlıkları] telli bin bekçisi var.)

Anka çok süratli bir kuştur ve çok yükseklerde uçar. Sâbit memduhunun övgüsünde bulunduğu bir diğer beyitte düşmanın, Anka gibi çok süratli bir ata binse bile memduhun önlenemez kazaya benzeyen öfkesinden kurtulamayacağını söyler:

Hasmı Ankâya süvâr olsa yine kurtulamaz

İrişür hışm ile mânend-i kazâ-yı mübrem (K. XVII/13).

Anka kuşunun kolay avlanamaması, onun çarpıcı özelliklerinden biridir. Şair ulaşılması çok zor durumları ifade etmek için Anka'nın bu özelliğini kullanır. Memduhun övgüsü sadedinde şair, bu kez onun gücünün kol kuvvetinde olmadığını vurgulamak için Anka'yı anar:

Hân Ahmed ki degül bâzû-yı pür-zûrında

Sayd-ı sîmurg-ı kemâlât ü hüner perr-i mekes (T. XXXV/1).

(Ahmed Han'ın gücü, son derece kuvvetli kol kuvvetinde değil, olgunluk ve hüner Sîmurg'unu, bir sinek kanadıyla avlamasındadır.)

Tuğranın yazılışını tarif eden Sâbit, tuğranın yazılışını Anka kuşunun portresi olarak görür. Anka'nın makam ve mevkinin en uzun tüyünü açtığı ve iclâl tavusunun beyzesini (yumurta) kanadın altına aldığını söyler. Burada aynı zamanda Anka kuşunun gölgesi, Hüma kuşunun gölgesi gibi birinin başına düştüğü takdirde o kişinin istikbalinin açılacağı ve ikbali sağlanacağı inanişine da işaret edilmektedir:

²⁰ İskender Pala, Anka (Edebiyat), TDV İslam Ansiklopedisi, 1991, c. 3, s. 201

²¹ Morali Hasan Paşa (Damad-ı Padişâhi) (ö. 1125/1713) XVII. yüzyılın ikinci yarısı başlarında doğduğu tahmin edilir. IV. Mehmed'in kızı, II. Mustafa ve III. Ahmed'in kız kardeşi Hatice Sultan'la evli olduğundan damad ve bazen de enişte unvanlarıyla anılır. Detaylı bilgiler için bkz. M. Münir Aktepe, "Hasan Paşa, Damat", İslam Ansiklopedisi, C. 16, s. 336.

Alup zîr-i cenâha beyze-i tâvus-ı iclâlî

Güşâd itmiş yine şeh-perr-i izz ü câhı ol Anka (K. XXXVIII/2).

(O Anka, büyüklük, kudret tavusunun yumurtasını kanadının altına alıp, yine makam ve itibar kanadının en büyük tüyünü açmış.)

Hümâ

Farsça'da "hümâ, hümây", Arapça'da "bulah", Türkçe'de "hümâ, huma ve kumay" olarak bilinen hümâ kuşu, devlet kuşu (tayrû'd-devlet) talih kuşu veya kutlu kuş adlarıyla bilinir.²² İslamiyetten önce Türk inançları içinde yer alan bu efsanevî kuşun, aklın alamayacağı ve gözün göremeyeceği kadar yüksek bir yerde yaşadığına inanılır. Bu kuşun şekli, özellikleri ve yaşadığı yer konusunda kaynaklarda verilen bilgiler farklılıklar göstermekte ve efsanevî kuşlar çoğu zaman birbiriyle karıştırılmaktadır. Diğer efsanevî kuşlardan Hümâyı ayıran en önemli özellik, onun bir cennet veya devlet kuşu olmasıdır. Kaynaklarda belirtildiğine göre bu kuş, yedi kat göğe yükselip Allah'a ulaşmıştır.²³ Hümâ, kuzgun büyüklüğünde, ayakları bulunmayan, başı yeşil, kanat uçları siyah olan bir kuştur. Kemik ile beslendiği söylenir. Ayrıca havada yumurtladığı, yavrusunu da havada yumurtadan çıkardığı ve onu kanatları altında koruduğu, başka kuşları incitmediği, onu öldürenin kırk gün içinde öleceğine inanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca bu kuş bazen yere kırk arşın yaklaşır. O esnada gölgesi kimin üzerine düşerse o kişinin ya padişah ya da zengin olacağına inanılır.²⁴ Dolayısıyla "hümâyûn" (kutlu, talihli) kelimesi ile yakın bir ilgisi olduğu anlaşılmaktadır.

Klasik Türk ve İran edebiyatında Hümâ (talih, ikbal), saltanat vb. erişilmesi güç şeyleri ifade etmek için bir sembol olarak kullanıldığı gibi resim, minyatür, dokumacılık, nakkaşlık gibi el sanatlarında da motif olarak çokça işlenmiştir. Ayrıca Hümâ, Cemâlî'nin ve Kara Fazlî'nin "Hümâ ve Hümâyûn"; Na'tî Mustafa ve Sâbit'in "Edhem ü Hümâ" mesnevileri gibi müstakil eserlere de konu olmuştur.²⁵

Sâbit, aşağıdaki beyitinde Hümâ'nın gıdasının kemik olduğu inanişına telmihte bulunur:

Her üstühân-ı cism-i nizârında hakkı var

Görmez mi mübtelânı segün ey hümâ-nazar" (G. 117/4).

(Ey Hüma bakışlı sevgili! Köpeğin sana düşkün olan âşığını görmüyor mu? Onun zayıf vücudunun her bir kemiğinde senin köpeğinin hakkı var.)

Hümâ'nın gölgesinin düştüğü insanın ya zengin ya da hükümdar olacağına inanılır. Sevgilinin varlığı ve gölgesi âşığın başına devlet kuşu konmasna işarettir. Sâbit, bu inanişaya telmihte bulunduğu beyitinde sevgilinin önemli vasıflarından biri olarak Hümâ-sâye tamlamasına yer verir:

²² Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s. 116.

²³ Cemal Kurnaz, "Hüma", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 18, 1998, s. 476.

²⁴ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s. 117; Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, 476; Ahmed Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, MEB Yay., İstanbul 2004, s. 276.

²⁵ Ömür Ceylan, *a.g.e.*, 116-218.

Rıtl-ı girân-ı bâde gibi gölgesi ağır

Bir serv-i ser-bülend-i Hümâ-sâye isterüz (G. 131/3).

(Biz ağzına kadar şarapla dolu kadeh gibi gölgesi ağır olan, yüksek boylu ve Hümâ gölgeli bir servi isteriz.)

Başka bir beyitte yine Hüma kuşunun kanadının gölgesinin üzerine düştüğü kişiye uğur getirdiğine telmihte bulunan Sâbit, kendi bahtını da bu yönüyle Hüma kuşuna benzetir. Dolayısıyla kendisinin diğer şairlerden daha üstün olduğunu iddia eder:

Ser-firâz itsem 'aceb mi şeh-süvâr-ı bahtumun

Sâye-i ferruh-pey-i bâl-i Hümâdur şehperi (K. X/5).

(Bahtımın usta binicisini yüceltsem buna şaşılır mı? Zira onun en uzun tüyü Hümâ'nın kanadının uğur getiren gölgesini izleyendir.)

Sâbit memduhunu "şâh-bâz-ı Hümâ" yani Hümâ avlayan doğan olarak niteler ve onun kahramanlık kılıcının pençesinin, cihadın şeh-peri olduğunu söyler:

Sensin o şâh-bâz-ı Hümâ şeh-per-i cihâd

Kim salsa hasma pençe-i tîg-i celâdeti (K. XX/28).

Beyitte, memduhun âdeta tâlih kuşunu avlayan bir özellikte olduğu dile getirilir ve aynı zamanda vaktiyle pâdişahların kavuklarına tüy takmaları, ayrıca avını başarıyla avlayan doğanların başına da tüy takılması âdetlerine telmihte bulunulmuştur.²⁶

Sâbit memduhun başındaki miğferin tepesini (bazen de bu tepede tüy bulunur) zafer getiren Hüma kuşunun tüyü/kanadı olarak görür. Hüma kuşunun kanadının gölgesi, insanın başına düşüp o insanı talihli yaptığı gibi şair, başında bulunan "tâka-i miğfer" in zafer Hümâsının kanadı gibi uğur getireceğine inanır. Beyitte ayrıca "Başın üstünde yeri var" sözü ile hem başında miğferin bulunması (gerçek) hem de "büyük bir saygı ve ilgi ile karşılanma, ağırlanma" (mecâzî) anlamları kastedilmek sûretiyle tevriye sanatı yapılmıştır:

Aceb midür yiri baş üzre olsa hem-vâre

Per-i Hümâ-yı zaferdür o tâka-i migfer (K. XVI/24).

(O miğferin tepesi (üzerindeki tüyler) zafer Hümâsının kanadıdır. Her zaman başının üstünde yeri olsa buna şaşırılır mı?)

Bir beyitte memduhun hüküm sürdüğü yer bahçe olarak düşünülür ve kendisinin, varlığıyla gölge salarak iyilikleri yeryüzüne yayan "Hümâ-sâye" olduğu söylenir:

Ol Hümâ-sâye ki bir hindû-yı cârû-keşidür

Adını bâğçe hüddâmı komışlar sümbül (K. VIII/20).

(O öyle bir Hümâ gölgeli sevgilidir ki sümbül onun, adını bahçe hizmetçisi koydukları Hintli bir süpürgecisidir.)

²⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., C. 3, İstanbul 1983, s. 319.

Şiirlerde Hümâ, erişilmesi zor veya imkânsız şeyleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. Sâbit, onun bu vasfından faydalanarak Ramazan ayının bitmesi ve Bayram'ın başlamasının habercisi olan yeni ay (hilal) gökyüzünde en yükseklerde uçan bir Hümâ kuşu olarak tahayyül eder. Ortaya çıkan yıldızların da gökyüzünün ağına (Ramazan) dökülen taneler olduğu belirtilir. Fakat bayramın Hümâ'sı (hilal) o avcı ağına "şebîke-i Ramazân"a düşüp yakalanmaz:

Dâm-ı sipihre dâne döker her gice nücûm

Düşmez şebîke-i Ramazâna Hümâ-yı 'id (K. VI/9).

Sâbit, padişahı devlet yuvasında bulunan bir Hümâ kuşu olarak tahayyül eder. Büyük câmilerde hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış, ağ ve kafes gibi örülmüş mahfil yerine gelip oturan padişah, tenhada avlanan Hümâ kuşu olarak tasavvur edilir:

Müşebbek mahfil-i şâhinşehî hünkâr geldükçe

Şikâr eyler Hümâ-yı âşiyân-ı devleti tenhâ (T. XLII/9).

(Hünkâr, ağ ve kafes gibi örülmüş padişahlara mahsus mahfile geldikçe, devlet yuvasında oturan Hümâ kuşu gibi tenhâda avlanır.)

Daha önce de değinildiği üzere izzet, şeref, yücelik, kudret gibi anlamları olan "hümâyûn" kelimesi "hümâ"dan türetilmiştir. Şiirlerde Hümâ ve hümâyûn kelimeleri iştikak sanatı çerçevesinde ve âhenk sağlamak bakımından birlikte kullanılabilir. Sâbit, padişah olan memduhun süslü tacı ile Hümâ kuşunun sorgucu arasında benzerlik kurar. İkisinin ortak özelliği, daha önce görülmemiş olmalarıdır:

Tâc-pîrâ-yı Hümâ-sorguç ki çeşm-i rüzgâr

Görmedi perr-i hümâyûndaki zîver gibi (T. XLIII/2).

(Tâcı süsleyen o Hümâ sorguçlu [padişah] ki zamanın gözü onun uğurlu kavuğundaki tüy gibi bir süs görmedi.)

Hümâ kuşunun gölgesinin uğur, bereket getirdiğine inanıldığı gibi baykuşun (bûm) da uğursuzluk getirdiğine inanılır. Sâbit aşağıdaki beyitinde, yeni bir tayini beklentisiyle memduhunun övgüsünde bulunarak²⁷ gölgesini Hüma kuşunun gölgesinden daha değerli bulur. Hatta Hüma kuşunun gölgesini baykuşun gölgesi olarak görür ve onu istemediğini dile getirir:

İctinâb eyler idüm zıll-ı per-i bûm-âsâ

İstemem düşdüğünü sâye-i şeh-per-i Hümâ (Tec. III/3).

²⁷ Farkıma düşse nihâl-i kalemünden sâye / Kalkısam Âmide ya belde-i Mugnîsâya (Ter. 2/3)

Kaknüs (Kuknûs)

Kaynaklarda "kuknûs, kûkinûs, mûsîkâr ve murg-ı âzer-efrûz" olarak geçen Kaknüs veya Kaknüs'un aslı Yunanca'da "kiknos" kelimesinden türemiştir. Kiknos da Türkçe'de "kuğu", Fransızca'da "eygne" şeklinde kullanılmaktadır. Dünya mitolojisinde bu kuş güzellik sembolüdür. İnanişa göre bu kuş, öleceği zaman âhenkli bir şekilde öter. Büyük sanatkârların ölümüne yakın ortaya koydukları eserleri Fransızlar tarafından "chan de eygne" (kuğunun son şarkısı) olarak adlandırılır. Doğu mitolojisine göre bu kuş Hindistan'da yaşamakta olup rengarenk tüyleri ve gagasında üç yüz altmış deliği bulunmaktaymış. Bu deliklerden girip çıkan rüzgar ile türlü sesler çıkarırmış. Bu sesleri duyan diğer kuşlar toplandığında, kaknüs bunlardan Birkaç tanesini avlayıp yer ve hayatını bu şekilde sürdürürmüş. Bin yaşına geldiğinde çalı çırpı toplayıp üzerine çıkar ve ötmeye başlamış. Bir süre sonra kendi nağmesinin tesiriyle kanatlarını hızlıca çırpıya başlar ve altında bulunan çalıcıyı tutuşturarak kendisi de yanıp kül olurmuş. Fakat külleri arasına bir tane yumurta bırakır ve o yumurtadan yeni bir kaknüs çıkarılmış. Yine rivayete göre mûsiki, bu kuşun deliklerinden çıkan melodilerden esinlenerek icad edilmiştir. Kaknüs kuşu hakkındaki rivayetler Feniks kuşu ile benzerlik göstermektedir.²⁸

Sâbit Dîvânı'nda Kaknüs, bir beyitte ve "Kuknûs" şeklinde geçmektedir. Şair, efsanesine uygun bir şekilde ele aldığı Kaknüs'ü âşika benzetir ve onun da Kaknüs gibi çektiği âhlarla sebebiyle alevlenip kebab olduğunu söyler:

Kuknûs-ı âşiyân-ı mahabbet degül midür

Kendi demile 'âşık-ı mıztar kebâb olur (G. 99/2).

(Kendi nefesiyle yanıp kebab olan âşık, muhabbet yuvasının Kaknüsü gibi değil midir?)

Hüdhüd

Genel olarak Hüdhüd adıyla bilinen bu kuş, Türkçede "ibibik, büdbödek"; Arapça'da "hüdhüd; Fransızca'da "pûpe, pûpû"; İngilizcede "hoop poo", Farsça'da "huppe"; İbranice'de "dûkifat"; Latince'de "upulla, epops" gibi farklı isimlerle anılmaktadır. Bu kuş başındaki sorguç şeklinde tüylerinden dolayı ayrıca Türkçe'de "çavuş kuşu, taraklı, turakçın, ibik, ibikli; Farsça'da ise "şâne-ser" ismiyle anılmaktadır. Hüdhüd, daha ziyade çıkardığı sestten dolayı meşhur olmuş bir kuştur. Bu kuşun gagası uzun ve biraz aşağıya doğru kıvrıktır. Başındaki ibiği uçarken kapalı olup bir yere konduğunda yelpaze gibi açılır. Kanatları ve kuyruğu siyah beyaz alacalı, diğer kısımları pembeye çalan açık kahve rengidir. Hüdhüd yuvasını ağaç, bina, kaya oyuk ve kovuklarında yapar. Yer altındaki suyu kolaylıkla bulması da bu kuşun özellikleri arasındadır.²⁹

İslâmî literatürde Hüdhüd genellikle insanların, cinlerin, hayvanların ve rüzgârın padişahı olan Hz. Süleyman'ın haberci kuşu olarak bilinir. Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Süleyman ve

²⁸ Kübra Eskiğün, **Klasik Türk Şiirinde Mitolojik Kuşlar**, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 27; Ömür Ceylan, **a.g.e.**, 134-135.

²⁹ Ömer Faruk Harman-Cemal Kurnaz, "Hüdhüd", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 18., İstanbul 1998, s. 461-462; Ömür Ceylan, **a.g.e.**, s. 126-130

Hüdhüd'den bahseden âyetlere göre, bir sefer esnasında karıncalar vadisine geldiklerinde kuşları gözden geçiren Hz. Süleyman, Hüdhüd'ün orada olmadığını farkeder ve mazeretini bildirmedeği takdirde onu cezalandıracağını söyler. Hüdhüd, çok geçmeden gelir ve Hz. Süleyman'ın görmediği bir şey gördüğünü ve Sabâ'dan ona haber getirdiğini belirtir. Hüdhüd'ün gittiği ülkede Belkis adıyla bir hanım sultanın hükümdarlık ettiğini ve şeytanın bu ülkedeki insanları doğru yoldan çıkardığını anlatır. Bunun üzerinde Hz. Süleyman, Hüdhüd'ün doğru söyleyip söylemediğini öğrenmek için Belkis'a bir mektup yollar. Ardından da bir cin vasıtasıyla Belkis'in tahtını kendi sarayına taşıtır.³⁰

Hüdhüd, Sâbit Dîvânı'nda bir beyitte ve habercilik vasfıyla, aynı zamanda Kur'an-ı Kerîm'de geçen hikâyeye telmihte bulunularak ele alınmıştır. Memduhunun tahta oturması sebebiyle yazdığı bir tarih beytinde Sâbit, Hüdhüd'ün Sabâ mülkünden getirdiği ferahlatıcı ve mübarek haber arasında ilgi kurmaktadır.

Gelürdi beşâretle mülk-i Sebâdan

Müferrih havâdis mübârek haberler (T. III/2).

Hüdhüd ile ilgili bu kıssadan başka, sayısız inanış ve telakkiler bulunmaktadır. Örneğin bir inanışa göre Hüdhüd, insanları kötü bakışlardan korur ve büyüleri bozar. İnsanlar dükkânları hırsızlardan, evleri de kötü cinlerden korumak için bu mekânların uygun bir yerine Hüdhüd'ü asarlardı.³¹ Aşağıdaki beyitte Sâbit, bu inanışa telmihte bulunarak her günün getirdiği enerjisi ve insana verdiği ümit sebebiyle seheri güzel bir Hüdhüd olarak görmektedir.

Seher geldi bir Hüdhüd-i hûb-manzar

Fürû-hişte-ta'vîz ümmîd-i der-bâr (T. III/1).

(Seher vakti, güzel görünümlü bir Hüdhüd, kapı üzerine asılmış eğik duran ümit muskası gibi geldi.)

Semender

Farsça olan semender kelimesi, "sâm-ender" ateş içinde yaşayan bir hayvan anlamında olup sözlüklerde "semendel, semendûr, semendûk, semendûl, semendûn, âzep-sep, âzer-şîn, âteş-hâr" şeklinde de geçmektedir. Günümüzde semender, "amphibia" sınıfından lekeli semender ve kara semender olarak, bir diğer ifadeyle karada nemli ortamda yaşayan iki tür sürüngen olarak bilinir.³² Ayrıca su kertenkelesi olarak da bilinen Semender, iki tarafında su salgılayan kesesi bulunduğundan kıvılcımlı kül üstünde yürürken, bastığı yerleri sulayarak geçer ve bu yüzden ateşte yanmazmış.³³ Türk ve Fars şairlerin çoğu ateş içinde yaşadığı tahmin edilen bu hayvanın bir kuş "murg-i semender" olduğunu kabul etmişlerdir. Yine bir rivâyete göre bu hayvan, kendi nağmeleriyle tutuşup yanar ve küller arasında ortaya çıkan

³⁰ En-Neml 27/ 16-44

³¹ Ömer Faruk Harman ve Cemal Kumaz, *a.g.e.*, s. 462.

³² Ömür Ceylan, *a.g.e.*, s. 211.

³³ Ahmed Talat Onay, *a.g.e.*, s. 433.

yumurta ile neslini devam ettirmiş. Bu bilgi daha önce bahsedilen Kaknüs ile benzerlik göstermektedir.³⁴

Sâbit divanında Semender'e, âşık ile bağlantılı olarak yer verilir ve âşık Semender'e has özelliklere sahip gösterilir:

Âşık odur ki ülfetî-i nâr-ı ışk olup

Kendin hemîşe şekl-i semenderde gösterür (G. 104/4).

(Âşık, aşk ateşiyle yanmaya alışmış olup, kendini devamlı semender şeklinde gösteren kişidir.)

Başka bir beyitte Semender'e benzetilen âşığın sinisinin içinin aşk (ateşi) ile dolu olduğuna şaşmamak gerektiği belirtilir; zira onun bulunduğu yer de ateştir:

N'ola yir itse mahabet derûn-ı sînemde

Semenderün belî cây-ı karârı âteşdür (G. 78/5).

(Sinemin içinde aşk yer etse ne olur? Semender'in bulunduğu yer elbette ateştir.)

Klasik Türk edebiyatında âşığın gönlü aynı zamanda kuşu simgeler. Aşağıdaki beyitte Sâbit, âşığın gönlünün sevgilinin yanağının gamı ile onun ateş gibi kırmızı yanağından aldığı sıcaklık ile çoktan alevler içinde kavrulup yandığını, bunu da bir iş/alışkanlık olarak kabul ettiğini dile getirir. Hatta burada âşığın o yanan gönlü ile Semender (kuşu) arasında bağlantı kurarken Semenderin ateşini, herhalde mitolojik ve çoğu zaman rivayetlere dayalı olduğu için dedi-kodu olarak görür:

Gam-ı ruhunla gönül şimdi şu'le dir işidür

Semenderün belî guft u şunûdı âteşdür (G. 81/4).

(Yanağının gamıyla gönül şimdi kıvılcımdır, alev içindedir. Bu onun işidir, Semender'in de ateş içinde yaşadığı söylenir.)

SONUÇ

Çalışmamızda Sâbit Dîvânı'nda Anka/Sîmurg sonra Hümâ, Semender, Hüdhüd ve tek bir beyitte ise Kaknüs'e yer verildiği görülmüştür.

Dîvânda yer verilen örneklerden hareketle Sâbit'in, mitolojik ve efsanevî kuşları bütün olağanüstü ve ulaşılmaz özellikleriyle ve genellikle övgü vesilesiyle bir benzetme unsuru olarak kullandığı belirlenmiştir.

Sâbit'in şiirlerinde memduh (padişah, vezir, sadrazam), oturduğu makamın yüksekliği, giydiği elbisenin parlaklığı, koruyuculuğu, bilgili ve tecrübeli olması, at üstündeki görünüşü, kanaatkârlığı, süratli ve becerikli olması vb. vasıfları ile başta Anka olmak üzere diğer mitolojik kuşlarla benzerlik ilişkisi içerisinde yer almış, bu unsurlar vasıtasıyla şair şiirlerini daha canlı ve renkli bir hâle getirmiştir. Şiirlerde ayrıca güneş, sümbül, şairlik gücü, tuğranın

³⁴ Ömür Ceylan, a.g.e., s. 212.

yazılışı ile de Anka/Sîmurg ve hakkında rivayet edilen efsane ve inanışlar arasında bağ kurularak, onlara telmihte bulunularak şiirin bilhassa içerik yönünden daha zengin bir hâle getirilmesi amaçlanmıştır. Bu kuşlar olağanüsü özelliklere sahip oldukları için mubağala sanatına da sıkça başvurulduğu görülmektedir. Bunun yanında istiâre, kinâye, tenâsüp vs. diğer edebî sanatların da mitolojik kuşlar vesilesiyle sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Bazen de şairin, övdüğü kişinin yüceliğini ifade etmek için muhteşem vasıflara sahip olan bu kuşları aşağıladığı, örneğin kanatlarını veya tüylerini memduhun dergâhında basit bir süpürge olarak değerlendirdiği tespit edilmiştir.

Hümâ birkaç beyitte sevgilinin benzetilene olarak ele alınır. Dolayısıyla varlığı ve gölgesi âşığa uğur ve şans getirir. O, âşığın kemikleriyle beslenir. Sevgilinin yanında Sâbit, övdüğü kişiyi de Hümâ olarak görür. Hatta onun gölgesini, Hümâ'nın gölgesinden daha üstün tutar. Bu kuşu diğer efsanevî kuşlar gibi avlamak zor, hatta imkânsızdır. Beyitlerde Hüdhüd, habercilik vasfı ve kötülüklerden koruma özelliği ile zikredilir. Kaknüs tek bir beyitte hakkında dile getirilen efsaneye uygun bir şekilde geçer. Bu bağlamda aşk ateşiyle yanıp kül olan âşık için bir benzetilen olarak ele alınır. Semender, Kaknüs ile benzerlik göstermekte olup o da daha ziyâde âşık ile özdeşleştirilerek ele alınır.

KAYNAKÇA

- AKTEPE, M. Münir "Hasan Paşa, Damat", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., C. 16, İstanbul 1997, s. 336.
- AND Metin, "Türk Minyatürlerinde Kuşlar", **Kültür ve Sanat Dergisi**, 1990, c. 1, s. 10-18.
- BATİSLAM H. Dilek, "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Sîmurg", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 1, İstanbul 2002, s. 186-208.
- CEYLAN Ömür, **Kuşlar Divanı- Osmanlı Şiir Kuşları**, Kapı Yay., İstanbul 2015.
- ÇORUHLU Yaşar, **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, Seyran Kitabevi, İstanbul 1995.
- DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgât**, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.
- ERDEM, Sargon, "Anka", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, C. 3, İstanbul 1991, s. 198-200.
- ESKİGÜN Kübra, **Klasik Türk Şiirinde Mitolojik Kuşlar**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006.
- Feridüddin-i Attâr, **Mantık Al-Tayr**, Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011.
- GÜLER, Zülfi, "Şeyh Galib Divanında Anka-Sîmurg Sembolü", **International Journal of Language Academy**, Volume 2/1 Spring 2014, p. 63-72.

- HARMAN Ömer Faruk, KURNAZ Cemal, "Hüdhüd", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 18., İstanbul 1998, s. 461-462.
- KARACAN Turgut, **Bosnalı Aleaddin Sabit Divanı**, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 1991.
- KURNAZ Cemal, "Hüma", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 18, İstanbul 1998, s. 478.
- ONAY Ahmed Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunları**, MEB Yay., İstanbul 2004.
- ÖGEL Bahaeddin, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, MEB Yay., Ankara 1971.
- PALA, İskender, "Anka" (Edebiyat), **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 3, İstanbul 1991, s. 201.
- SERVER, Mustafa, "Türk Folklorunda Kuşlar", **Millî Folklor**, S. 42, Yaz 1999, s. 83-88.
- Türkçe Sözlük**, Türk Dili Kurumu Yay., Ankara 2005.
- ULUDAĞ Süleyman, "Anka", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı yay., C. III, İstanbul 1991, s. 200-201.
- YILDIRIM Nimet, **Fars Mitoloji Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2006.